

Діана Мельник (Львів)

РЕКОНСТРУЮВАННЯ ІСТОРІЇ ЯК РЕКОНСТРУЮВАННЯ «Я» (РОЛЬ СПОГАДІВ У ПРОЦЕСІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У ПІЗНІЙ ПРОЗІ ІНГЕБОРГ БАХМАН)

Проблема часу та способи його подолання – одна з центральних проблем сучасного мистецтва і зокрема літератури. З часу Анрі Бергсона, Марселя Пруста, Джеймса Джойса та Томаса Манна ці поняття оточує особлива аура. Роздуми про час, про втрачений час, про його подолання чи віднайдення з допомогою спогадів стали популярними темами у сучасній літературі і водночас улюбленою темою дослідження. Переважно звертають увагу на два моменти: на оповідь (нарративний виклад процесу згадування) та на розчинення епічного персонажа у сучасній прозі. Проте слід зауважити, що процес згадування містить не лише деструкцію, а й реконструкцію фіктивного «я». Тому спогади можна розглядати як певний елемент самопізнання, самоконституювання, як шлях до віднайдення ідентичності.

Подана стаття – це спроба розглянути проблематику спогадів у пізніх творах австрійської письменниці Інгеборг Бахман (1926–1973), окреслити значення спогадів для реконструювання історії персонажів, а відтак і їхньої ідентичності. Слід зазначити, що до пізніх прозових творів авторки належить єдиний завершений роман «Маліна», фрагменти двох романів «Реквієм за Фані Голдман» та «Справа Франци», а також збірка оповідань «Синхронно». Інгеборг Бахман мала на меті об'єднати лише романи у цикл «Види смерті», проте дослідники її творчості вважають збірку «Синхронно» доповненням до цього циклу, оскільки всі ці твори мають спільну тематичну основу.

Західні літературознавці неодноразово зверталися до проблеми спогадів у творчості Бахман. Переважно цю тему розробляють німецькі дослідники і в основному на основі роману «Маліна». Наприклад, Ганс Геллер розглядає мотив спогадів у романі з біографічної точки зору, як пам'ять про другу світову війну та націонал-соціалізм. Зігрід Вайгель інтерпретує процес згадування у романі як процес деструкції. Вона розвиває думку про «деконструкцію» традиційної форми оповіді та роману, вважаючи, що через деконструкцію Бахман намагається розповісти історію протагоністки, яка криється глибоко в ній, і тим самим віднайти новий, суверенний жіночий спосіб оповіді. Проте проблематика спогадів є наскрізною для усієї творчості Бахман. Так Андреа Штоль розглядає спогади як естетичну категорію, яка стала ключовою для композиційного методу текстів та мотивів творчості Бахман [7; 22]. Відповідно у романі спогади диктують модус оповіді, а нелінійність оповіді віддзеркалює зруйновану ідентичність героїні. Про роль спогадів для конституювання ідентичності говорить лише Ірмела фон дер Люе, проте й для неї цей процес пов'язаний із деструкцією ідентичності. В українському літературознавстві ця тема взагалі не досліджувалася.

У Бахман йдеться не про звичайні, мимовільні спогади, а про особливий вид пригадування, який має допомогти тому, хто пригадує, віднайти та витлумачити його ідентичність. Саме про такий спогад йдеться в титульному оповіданні із першої збірки «Тридцятий рік». І хоч оповідання не належить до пізніх творів письменниці, його аналіз дає ключі до розуміння проблематики спогадів у пізніх прозових творах. Протагоніст «Тридцятого року» на порозі свого тридцятиріччя намагається віднайти і зрозуміти себе. Шляхом до саморозкриття стають для нього спогади. Письменниця звертається до метафори «павутиння спогадів» щоб окреслити всеохопність цього процесу: «Він згадуватиме не так як досі, без надії, чи тому, що хотів, про одне й про інше, а з болючою необхідністю пригадуватиме усі свої роки, порожні та сповнені подій, усі місяці, в яких бував, він розкине павутиння спогадів, накинє на себе і полонить себе, мисливець і здобич в одній особі, перекине павутиння через поріг часу та простору, щоб побачити, ким він був та ким став»¹ [3; 2; 94].

¹ Тут і далі цитати з оповідань «Тридцятий рік», «Синхронно», «Три дороги до озера» подані у перекладі автора статті.

Тридцятий рік стає для протагоніста певним рубежем. Раніше йому здавалося, що попереду у нього все життя, він кидався від одного заняття до іншого, але переддень тридцятого року змушує його замислитися над своїм минулим і майбутнім і таким чином пізнати себе.

Протагоніст вирушає у подорож місцями, в яких бував і подорож у просторі перетворюється у подорож у часі, спогади і постаті з минулого намагаються затягти його назад, нав'язати йому образ знайомий їм з минулого, і тим самим заважають пізнати себе. Навіть повернувшись до рідного Відня, не може назвати його домом, хоч і відчувається в ньому затишно. Протагоніст розуміє згодом, що повернення його взагалі не можливе, а закоріненість у минулому не дає можливості нового початку. Але не зважаючи на те, що протагоніст переживає на початку твору втрату ідентичності, в процесі пригадування, подорожі у минуле, він здатен збагнути те, що він змінився. Саме це усвідомлення стає для нього важливим. І хоч він не може окреслити свою ідентичність як позитивну, оповідання не має песимістичного закінчення. Протагоніст розуміє, що перед ним відкривається безліч можливостей, а минуле перетворилося для нього на чуттєвий досвід.

Андреа Штоль вважає, що спогади, які приходять до протагоніста напередодні його тридцятого року, стають передумовою початку реконструкції його «я» [7; 167]. Лише завдяки усьогодненню минулого досвіду герой оповідання спромігся співвіднести себе із тим, ким він був раніше і спрямувати свій погляд на своє майбутнє, на те, ким він стане. Минулий досвід, спроектований на теперішнє героя сприяє стабілізації відчуття власної ідентичності.

Близькими до протагоніста «Тридцятого року» є героїні другої і останньої збірки оповідань «Синхронно»: Надя (із титульного оповідання «Синхронно») та Елізабет («Три дороги до озера»). Обидві протагоністки схожі, вони обидві самостійні жінки, що досягли кар'єрного успіху: Надя – синхронний перекладач, Елізабет – журналістка. Вони давно покинули Австрію, їхньою домівкою став світ. Швидкий темп їхнього життя залишає позаду все пережите і не дає часу, щоб спинитися і озирнутися назад. Тому єдиною можливістю спинити час – вийти за межі звичного життя. Для Наді такою нагодою стає кротка подорож узбережжям Італії із колегою Людвігом Франкелем, для Елізабет – відпочинок у батьківському домі.

Елізабет вкотре приїжджає до батьківського дому і намагається по одній із трьох доріг дістатися до озера свого дитинства, проте всі спроби зазнають поразки. Візит до батька стає її подорожжю у часі, так само як і для протагоніста оповідання «Тридцятий рік». Прогулянки стежками дитинства спонукають її до спогадів. Вона пригадує усе своє життя, що минало поза домом, кар'єрний ріст, особисте життя. Внутрішня криза, яку переживає Елізабет, викликана одруженням її брата, проте сама вона не може збагнути причини свого неспокою.

В процесі пригадування Елізабет усвідомлює свою відчуженість. Вона ніде не може почуватися вдома, заперечує своє минуле і теперішнє, бо воно видається їй не справжнім, оманливим. Їй так і не вдається самотужки віднайти дорогу до озера свого дитинства. Поразка протагоністки означає неможливість її повернення у минуле [пор. 2; 359].

Якщо для Елізабет процес пригадування був безперешкодним і бажаним, то Наді важко досягнути навіть окремих проміжків свого життя: «... до певної міри вона розуміє, що він [Франкель] мав на увазі [...], бо коли хочеш охопити короткий часовий проміжок чи довгий, на що її, зізнатися чесно, не вистачало, якщо вважати те, що відбувалося чи не відбувалося з нею в Женеві її життям, то цього просто неможливо було збагнути, і звідки в інших людей здатність до досягнення, я знаю лише, що в мене вона поступово слабшає...» [2; 3; 296].

Німецький літературознавець Бетіна Банаш характеризує такий стан Наді як зруйноване відношення до власного досвіду, минулого життя. Протагоністки або занадто вкорінені у власній історії, або ж навпаки, надто сильно дистанціюються від неї [5; 98].

Наді, на відміну від Елізабет, потрібен хтось, хто б допоміг їй згадати. Тому вона й покладає великі надії на спільну подорож із Людвігом Франкелем. Вона сподівається, що він зможе повернути їй мову, «забутий присмак, інтонацію, якої їй бракувало, примарне відчуття дому, якого для неї ніде не було» [2; 2; 286]. Завдяки поверненій мові їй вдається повернутися у минуле і збагнути, чому не складалося її особисте життя. Проте спогади, які вириваються у її пам'яті – лише половина шляху в процесі самоконституювання і Надя зупиняється на цьому, не дає розвитку цим спогадам ні у розмовах із Людвігом Франкелем, ні у власних роздумах. Тому лише частково наближається до розуміння себе. Якщо в протагоніста «Тридцятого року» була

надія на майбутнє, то ні в Елізабет, ні в Наді такої надії нема. Як і у всіх протагоністок циклу «Видів смерті» майбутнє для них можливе лише у смерті [5; 98].

Найгострішою проблематика спогадів постає у романі «Маліна». Саме тут вона найтісніше пов'язана із проблемою ідентичності. Адже головна героїня, ім'я якої до кінця роману залишається невідомим, страждає від порушення цілісності своєї ідентичності. Протагоністка роману живе із чоловіком на ім'я Маліна, але кохає іншого, Івана, який мешкає у будинку навпроти. На перший погляд складається враження, що йдеться про банальний любовний трикутник, проте це не так, оскільки Маліна насправді двійник протагоністки. «Я» у романі (саме під таким іменем фігурує героїня) – жіноче начало, а її двійник Маліна – чоловіче. «Я» та Маліна, відповідно, репрезентують і два різні типи пригадування: «Я» – емоційний, Маліна ж – виважений та аналітичний.

Проблема порушеної пам'яті протагоністки розкривається вже не початку роману. Їй важко пригадувати, а відтак і розповідати власну історію: «Я не хочу розповідати, усе заважає мені у спогадах. До кімнати заходить Маліна, шукає напівпорожню пляшку, дає мені склянку віскі, наливає собі і каже: Це все ще заважає тобі. Усе ще. Однак заважає тобі інший спогад» [1; 22].

Я звинувачує Маліну у тому, що не може пригадувати, проте насправді вона сама не хоче пригадувати. Для розуміння роману варто звернути увагу на те, що спогади пов'язані із втратою, а роздуми про минуле із болючими переживаннями. Усі спогади героїні, які вона викладає у вступі, пов'язані із відчуттям болю, ляпас, який вона отримала у шість років на мосту через Глан, перший поцілунок незнайомця у дев'ятнадцять. Спогад про перше відчуття болю позначає той момент у житті, коли безтурботне дитинство назавжди відійшло у минуле. Це перший конфлікт, перша конфронтація із суспільством, з «іншим». З цього моменту й почалася «темна історія» героїні, образа у дитячому віці, перше відчуття болю, спричинене іншим, поклала початок руйнування «я».

Проте героїня не хоче згадувати не лише негативні події минулого, вона не хоче згадувати й початку її історії поруч з Іваном: «Настане день, коли ми матимемо щораз менше часу, одного дня це вже буде вчора, і позавчора, і рік тому, а то й два. Окрім учора буде ще й завтра, Завтра якого я не хочу...» [1; 121].

Кохання до Івана стало для неї ліками, дало натхнення до життя. Тому вона хоче зупинити час, бути тут і сьогодні, затримати момент кохання, який виливається для неї у суцільне сьогодні. Бо коли почне згадувати, перед нею відкриється інший часовий вимір і не буде вже для неї того сьогодні, в якому вона хоче жити. Спогади означають втрату теперішнього, яке Я понад усе намагається втримати [пор.: 6; 138], а майбутнє принесе їй смерть. Звичайно, вона й не відкидає можливості, вона навіть переконана, що настане той момент, коли вона захоче розповісти, захоче згадати, але не мимовільно, а навмисне пригадуватиме все крок за кроком: «Я буду розповідати. Скоро не залишиться нічого, що б стало на заваді моїм спогадам» [1; 19]. Вона пригадуватиме, але не зможе розповісти, тому й замовкає назавжди. В кінці роману жіноче начало протагоністки, «Я», зникає у стіні, з якої немає порятунку.

Витіснені і замовчувані спогади про руйнування «Я» приходять до неї у снах, яким присвячений другий розділ роману. Центральне розташування цього розділу, що складається із 36 снів жіночого начала «Я», підкреслює важливість снів не лише для самої протагоністки, яка в снах знаходить відповіді на свої запитання, а й для авторки, для якої у снах закодований задум твору. Бахман у інтерв'ю неодноразово підкреслювала важливість снів у романі. Сни відкривають інший рівень оповіді, який дозволяє здійснити подорож всередину «Я», проникнути в її підсвідомість, а відтак відчитати справжні причини її хворобливого ставлення до світу. Сни стають «...тлумачення [м] її руйнації, її «майже»-знищення власною передісторією [4; 96],» – говорить Бахман у одному з інтерв'ю.

Центральною постаттю снів є постать батька, що з'являється протагоністці у різних іпостасях. Він і фашист, і інквізитор, директор опери, цар, наглядач у в'язниці, кат, у останніх снах навіть приймає подобу матері. І в кожному сні всі його дії спрямовані на знищення «Я», її голосу, її ідентичності. В образі батька головна героїня вбачає вбивцю, якого за словами Бахман має кожен із нас.

У снах закодовано подаються види смерті «Я». Проте лише у снах протагоністка може залишатися собою, лише скасувавши межі часу і простору віднайти себе. Саме у стані сну вона

переживає єднання з собою і може пригадувати, може постати перед своєю історією. Життєві події минулого, приходять до неї у метафоричних картинах і вимагають свого тлумачення. Якщо у першій частині роману протагоністка живе лише в теперішньому і лише теперішнім, у снах реконструює своє минуле, а якщо зважити на те, що її минуле, її історія живе у ній, то відповідно «Я» реконструює і себе. Її історія, що досі залишалася у тіні, виходить назовні.

Але сни – це лише півшляху, який проходить Я до розуміння себе, бо вони вимагають впорядкування і тлумачення, на яке вона не здатна. Тому на допомогу приходять врівноважене мислення Маліни, який скеровує її думки у потрібному руслі, допомагає їй зрозуміти себе. Маліна не дає конкретної відповіді на запитання «Я», але питаннями і зауваженнями підштовхує її до розкриття її істини.

Процес пригадування для протагоністки має амбівалентне значення: з одного боку спогади приводять її до загибелі, бо мусить зникнути, замовкнути назавжди, з іншого вона віднаходить свою ідентичність. Ірмела фон дер Люе зокрема вважає, що скасувавши межі часу і простору а також межі власної ідентичності Я набуває сили, самостверджується [7; 139]. Не можемо сказати, що жіноче Я у романі не має ідентичності. Ідентичність протагоністки негативна, адже вона асоціює себе із негативним темним началом. Її зникнення спричинене її розумінням своєї зруйнованості, а відтак і неможливістю жити далі. Тобто в процесі пригадування, реконструювання своєї історії, яка виявляється темною історією, вона віднаходить себе. Якщо протагоністки оповідань пройшли лише півшляху до розуміння себе і продовжували жити, то героїня роману йде до кінця і гине. Її прозріння не має однозначно позитивних наслідків, як для героя «Тридцятого року».

Значення проблематики спогадів припускає, що ліричне чи епічне «я» конституює себе із досвіду власної чи колективної історії, з можливості або неможливості її пригадувати. Реконструювання минулого, яке й означає пригадування, слід розуміти як конструювання «я».

Література:

1. Бахман І. Маліна / Бахман І. ; [переклад Л. Цибенко]. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. – 304 с.
2. Затонский Д. В. Австрийская литература в XX столетии / Затонский Д. В. – М. : Худ. Литература, 1985. – 444 с.
3. Bachmann I. Werke in 4 Bänden / Hrsg. v. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum. – München : Piper-Verlag, 1982.
4. Bachmann, I. Wir müssen wahre Sätze finden. Gespräche und Interviews / Hrsg. Von Christine Koschel und Inge von Wiedenbaum. – München : Piper-Verlag, 1983. – 164 s.
5. Bannasch B. Von vorletzten Dingen. Schreiben nach «Malina»: Ingeborg Bachmann «Simultan» – Erzählungen. – Würzburg : Königshausen und Neumann, 1997. – 255 S.
6. Lühe, I. von der Erinnerung und Identität in Ingeborg Bachmanns Roman «Malina» / Irmela von der Lühe // Text und Kritik, Sonderband: Ingeborg Bachmann. – München, 1984. – S. 132–149
7. Stoll A. Erinnerung als ästhetische Kategorie des Widerstandes im Werk Ingeborg Bachmanns. – Frankfurt am Main, Bern, New-York, 1991. – 265 s.

The Reconstruction of the Past as the Reconstruction of «I» (The Function of Recollection in the Late Work of Ingeborg Bachmann)

The article deals with the problem of recollections in the novel «Malina» and two stories of an Austrian authoress («Simultan» and «Three Ways to the Lake») and their significance for finding the identity. The recollection became for protagonists the way to reconstruct their own past and thereafter their identity. In the late work of Ingeborg Bachmann the recollections have ambivalent significance: on the one hand, the protagonists find the way to themselves, on the other hand, this insight will lead them to death.